

Lidová etymologie ve frazeologii: lingvistické, kognitivní a kulturní souvislosti

Folk etymology in phraseology:
linguistic, cognitive, and cultural contexts

LIUDMYLA DANYLENKO

Národní univerzita Tarase Ševčenko v Kyjivě
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1812-973X>
E-mail: dankoua@ukr.net

MARIYA KALENYCHENKO

Národní univerzita Tarase Ševčenko v Kyjivě
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6222-4083>
E-mail: m.kalenychenko@knu.ua

OLGA PALAMARCHUK

Národní univerzita Tarase Ševčenko v Kyjivě
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4196-088X>
E-mail: palamarcuk@ukr.net

Abstract: This article investigates the semantic role of folk etymology in Czech phraseology. It distinguishes two main types of folk etymology – linguistic and mythological – based on their formal and cultural motivations. Through analysis of selected idioms, the paper demonstrates how spontaneous reinterpretation of meaning influences both language use and lexicographical practice. Folk etymology is shown to be a dynamic semantic mechanism reflecting collective linguistic creativity and cultural memory. The article contributes to the development of phraseological research by integrating linguistic, cognitive, and cultural-semiotic perspectives.

Abstrakt: Studie se zaměřuje na sémantickou roli lidové etymologie v české frazeologii. Rozlišuje dva hlavní typy lidové etymologie – lingvistickou a mytologickou – na základě jejich formální a kulturní motivace. Prostřednictvím analýzy vybraných frazémů studie ukazuje, jak spontánní reinterpretace významu ovlivňuje jazykové užití a lexikografickou praxi. Je prokázáno, že lidová etymologie představuje dynamický sémantický mechanismus odrážející kolektivní jazykovou tvořivost a kulturní paměť. Článek přispívá k rozvoji frazeologického výzkumu propojením lingvistické, kognitivní a kulturně-sémiotické perspektivy.

Keywords: folk etymology, phraseology, Czech language, cultural semantics, cognitive linguistics, linguistic interpretation

Klíčová slova: lidová etymologie, frazeologie, český jazyk, kulturní sémantika, kognitivní lingvistika, jazyková interpretace

1. Úvod

Frazeologie jako svébytná lingvistická disciplína se dlouhodobě zabývá výzkumem víceslovných ustálených spojení, jejichž význam nelze jednoduše odvodit z významů jednotlivých komponentů. Právě tato sémantická neprůhlednost frazémů, zejména idiomatičtější povahy, podněcuje vznik lidových etymologií – spontánních, laických výkladů, které však mají v jazyce své místo: odrážejí způsob, jakým jazyková komunita vnímá, chápe a fixuje frazeologickou sémantiku.

Cílem této studie je analyzovat, jakým způsobem lidová etymologie ovlivňuje vnímání frazeologických jednotek v češtině a jak se tento jev reflektují nebo korigují lexikografické zdroje.

Důraz bude kladen na typy lidové etymologie na základě jazykové a kulturní motivace. Studie se opírá o materiál z výkladových i frazeo-

logických slovníků a také o doklady z Českého národního korpusu, s cílem ukázat interakci mezi jazykovým povědomím uživatelů, frazeologickou sémantikou a lexikografickou praxí.

Metodologie výzkumu spočívá v kombinaci několika přístupů:

- lexikografická analýza hesel z klíčového slovníku české frazeologie a idiomatiky (SČFI 1983–2009);
- analýza formální a kulturní dimenze lidové etymologie;
- analýza kognitivně-sémantických modelů interpretace frazémů.

2. Lidová etymologie ve slovanské lingvistice: pojem, vývoj, kontexty

Podle *Nového encyklopedického slovníku češtiny* zavedl termín *lidová etymologie* do lingvistiky E. Förstemann v roce 1852. V odborné literatuře se užívají i jiné označení, např. *naivní etymologie*, *falešná etymologie*, *mylná etymologie*, *lichá etymologie*, *pseudoetymologie*, *etymologická reinterpretace*, *lexikální asimilace*, *foneticko-sémantická asimilace* aj. (NESČ online); srov. též něm. *Volkslinguistik*, angl. *folk linguistics*, ukr. *народна етимологія*. Pro úplnost doplníme také termín *bakalářská etymologie*, označující specifický typ etymologické činnosti, který již koncem 19. století zmínil J. Černý (1894, s. 9). Širší výklad tohoto pojmu nabízí J. David:

Autorem je obvykle člověk mající jisté humanitní, často dokonce lingvistické vzdělání nebo povědomí. Podstatným rozdílem od lidové etymologie v užším slova smyslu [...] je však záměrnost užití nevědeckého výkladu slova, např. v kronikách, legendách nebo ve vlastivědných a jazykovědných pracích 19. a 20. století (David, 2010, s. 57–58).

Ve slovanské lingvistice je pojem lidové etymologie tradičně spojován se snahou odlišit vědecký a laický přístup k jazykovým jevům, zejména v oblasti lexikálního a onomastického výkladu. Lidová etymologie je zde chápána jako psychologicky přirozený, avšak jazykově nevědecký proces, jehož cílem je zpřístupnit si původ jazykové jednotky na základě formálních nebo sémantických podobností.

První pokus o výklad tohoto jevu v českém prostředí učinil J. Černý ve své knize *Příspěvky k české etymologii lidové* (1894). Jeho přístup však nebyl přijat bez výhrad – J. Zubatý jej ostře kritizoval slovy:

Spis Černého mohl beze škody zůstatí nevytištěn nebo ještě lépe nenapsán (Zubatý, 1894, s. 154).

V moderní české lingvistice se fenoménem lidové etymologie zabýval zejména Jiří Rejzek ve svém *Etymologickém slovníku českého jazyka* (už má několik vydání), kde u vybraných lexikálních jednotek uvádí i tzv. mylné výklady, které přetrvávají v jazykovém povědomí, a dále v monografii *Lidová etymologie v češtině* (2009). Jak sám poznamenává:

Lidová etymologie v češtině se zabývá tématem, které je již půldruhého století předmětem vědeckého bádání, diskusí i polemik, v českém lingvistickém kontextu však bylo zkoumáno jen ve značně omezeném rozsahu (Rejzek, 2009, anotace).

Důležitá je Rejkova definice:

Jedná se o psycholingvistický jev, spočívající v mylné etymologicko-sémantické interpretaci slova, jejímž podnětem je jeho tvarová podobnost s jiným, zpravidla frekventovanějším výrazem. S tím pak mluvčí původní slovo významově spojuje, případně mu jej přizpůsobuje formálně a výjimečně i významově (Rejzek, 1995, s. 239).

Pozoruhodné myšlenky k lidové etymologii nabízí také Světlá Čmejrková. Upozorňuje, že označení *lidová jazykověda* je spíše metaforické a navrhuje vhodnější termín *lidový jazykozpyt* (Čmejrková, 1992, s. 57), čímž odkazuje na českou tradici 19. století (např. u Jungmanna). Tento pojem vyjadřuje zvědavost, zkoumání a lidskou snahu porozumět jazyku jako kulturnímu jevu. Slovo v sobě nese původní význam „zpytování jazyka“ – tedy snahu mu porozumět i lidsky, nejen vědecky. Čmejrková přirovnává lidový jazykozpyt k lidovému léčitelství, meteorologii nebo botanice. Tak jako existuje *lidové léčitelství* vedle oficiální medicíny, existuje i *lidový jazykozpyt* vedle vědecké jazykovědy. Podobně jako léčitel léčí tělo mimo vědeckou medicínu, lidová etymologie „léčí“ jazykovou neprůhlednost, je formou jazykového „samoléčitelství“: snaží se znovu zpřehlednit významové vzta-

hy, které se v jazyce historicky zatemnily. Lidový jazykozpyt je tedy pro jazyk to, co je lidové léčitelství pro tělo. Oba představují pokus laiků porozumět a upravit složitou skutečnost a často jsou vlivnými představami o správnosti a nesprávnosti jazykových jevů.

Čmejrková navíc odkazuje na známého ukrajinského jazykovědce Olexandra Potebnu (1835–1891), jenž již v 19. století rozpracoval teorii o „bližší“ a „vzdálenější“ sémantice slova: „bližší“ (lidová) znamená, jak význam vnímá běžný mluvčí, „vzdálenější“ (vědecká) – jak význam rekonstruuje odborná lingvistika a etymologie, srov.:

Слово выражает не все содержание понятия, а один из признаков, именно тот, который представляется народному возрению важнейшим. [...] Калина стала символом девицы потому же, почему девица названа красною: по единству основного представления огня - света в словах: девица, красный, калина (Потебня, 1860, с. 1–2).

Podle Čmejrkové je tato dichotomie mezi „lidovou“ a „vědeckou“ reflexí jazyka nadále aktuální, obě jsou významné pro kulturní a psychologické pochopení jazyka.

Ve východoslovanské lingvistice se lidové etymologii věnovali mj. L. Bulachovskij, O. Melnyčuk, N. Tolstoj, V. Toporov, Ž. Varbot, A. Žuravliov, V. Lučyk, O. Iliadi aj. Jejich výzkumy (zejména v oblasti lexika, morfologie a rituálně-folklorních textů) opakovaně upozorňují na zakořeněnost lidové etymologie v jazykovém povědomí a její vliv na význam slov.

Problematika lidové etymologie v souvislosti s frazeologií však v české lingvistice zůstává dosud málo systematizovaná – ačkoliv se tento fenomén objevuje při výkladu mnoha frazémů, jak v jazykovém povědomí, tak i v lexikografii.

Významné impulzy k přehodnocení tradičních výkladů frazémů přinesl František Čermák (Čermák, 2007; a také jako vědecký redaktor *SČFI* ve čtyřech dílech, 1983–2009). Lidové etymologii se opakovaně věnovali také zahraniční bohemisté (Mokienko, 2006; Danylenko, 2017; Stěpanova, 2022), kteří upozorňují, že přežívá nejen v mluvené řeči, ale i ve slovnících a výuce.

Z těchto přístupů vyplývá, že ve slovanských jazykovědných školách je lidová etymologie vnímána jako kulturně významný, byť metodologicky problematický jev.

3. Lingvistické a rituálně-mytologické typy lidové etymologie frazémů

V rámci našeho výzkumu budeme rozlišovat dva typy lidové etymologie frazeologických jednotek:

- 1) *lingvistickou*, která zahrnuje formální (fonologické), slovo-
tvorné a sémantické procesy;
- 2) *rituálně-mytologickou*, jejíž sémantika je motivována
reinterpretací prvků lidového kulturního dědictví.

(1) Základní podmínkou lidové etymologie je existence zvukové (formální) podobnosti mezi jazykovými jednotkami, které však nejsou významově příbuzné. Tento jev se nejčastěji projevuje u cizích slov, jejichž původní význam byl vnímán jako neprůhledný, a proto jsou reinterpretováni na základě domácích slov s podobnou formou. Jedná se o typický příklad z oblasti lexikálního systému, který však lze pozorovat také v oblasti frazeologie, kde jsou jednotlivé složky frazému podrobovány lidovému výkladu na základě jejich zvukové podobnosti s jinými slovy. Například slovo *klika* má v češtině tři různé významy a vývojově se jedná o zcela různá slova, takže tři české kliky spolu nemají nic společného. První klika je to držadlo k otvírání dveří, vrat, oken apod., srov. *podávat si někde kliku* ‘navštěvovat někoho často; chodit někam jeden za druhým’ (SČFI/VS1, s. 179). Druhá a třetí *klika* jsou slova přejatá. Jednak je to výpůjčka z francouzštiny – skupina jednotlivců, kteří se navzájem podporují v sobeckých zájmech, např. *vládnoucí klika*, jednak je to z německého základu *Glück* – štěstí. Takovým způsobem vznikl v češtině frazém *mít kliku* ‘mít štěstí, úspěch, zdar’ (SČFI/VS1, s. 328), kde německé slovo *Glück* znělo pro Čechy podobně jako slovo *klika*. *Mít kliku* je to tedy kalk z němčiny *das Glück haben*, a slovo *klika* je tedy synonymum pro štěstí. Srov.:

Asi bych chtěl, aby tenhle rok byl ještě lepší než ten minulej, kterej byl docela dost dobrej, a jako třetí věc bych si přál mít trochu víc štěstí, ve smyslu mít kliku, protože, jak říká jeden bonmot, zdraví se sice přeje, ale na Titaniku byli všichni zdraví a nebylo jim to nic platný (ČNK syn v8).

V lidové etymologii se uplatňují specifické slovo tvorné procesy, které často vycházejí z cizojazyčných výrazů, zejména z němčiny, a jsou přizpůsobeny pomocí typických českých afixů. Příznačný je frazém *dát si / hodit si šlofika* ve významu ‘odpočinout si rychle krátkým spánkem’ (SČFI/VS2, s. 173). Výraz *šlofik* byl lidově přejat z německého *Schlaf* (‘spánek’) a rozšířen o deminutivní příponu *-ik*, která vyjadřuje význam něčeho menšího či mírného, tedy i krátkého nebo lehkého spánku. Tento význam je dále podpořen etymologickou souvislostí se slovem *slabý*, které je příbuzné s ním. *schlauff* (‘ochablý, mdlý’) a angl. ‘spát’ (Rejzek, 2001, s. 579).

Ve srovnání se slovní zásobou poskytuje frazeologie příklady, kdy slovo vzniká následkem lidové etymologie a funguje pouze jako frazeologicky vázané, nikoli jako samostatná lexikální jednotka. Tímto způsobem vznikl například frazém *mít něco / někoho v merku* ve významu ‘nezapomínat na něco / někoho a stále tomu věnovat pozornost’ (SČFI/VS1, s. 420). Je odvozen z německého *merken* (‘dávat pozor’), avšak samotné slovo *merk* se jako samostatný lexém ve spisovné češtině nevyskytuje a není doloženo v žádném výkladovém slovníku. Podobná situace nastává u frazému *dělat něco jen z musu* ‘dělat něco pod nátlakem, z donucení’ (SČFI/VS1, s. 463), kde komponent *mus* vyjadřuje význam ‘nutnost, donucení, povinnost’ – jako kalk z německého *müssen*. I v tomto případě je *mus* vázán výhradně na konkrétní frazeologické spojení a mimo něj není běžně užíván, srov. také lidové *Musil je větší pán než Nechtěl* (Čelakovský, 1949, s. 617).

O tom, jakým nejednoznačným způsobem se lidové jazykové vědomí promítá do frazeologické sémantiky, výmluvně svědčí výraz *dát někomu kopačky / dostat kopačky od někoho*, který se v současné češtině používá ve dvou významech:

1. Přerušit styk s někým n. přestat se s někým stýkat; odmítnout někoho (zvl. dívka, žena před započítím n. během milostného vztahu k muži, někdy jen v odpověď na jeho návrh n. žádost o tanec).
2. Propustit někoho z práce, zbavit se někoho rázně (SČFI/VS1, s. 344).

Základním motivačním jádrem je zde slovo *kopačky*, které má rovněž dva významy:

1. *nář.* ‘motyka; náčiní n. strojní zařízení ke kopání’;
2. *mn.* kopačky ‘sportovní obuv pro hraní míčových her, zejm. kopané’ (SSJČ).

Význam ‘sportovní obuv’ se zdá být výchozím bodem sémantizace frazému – zejména kvůli zvláštnímu tvaru kopaček s hroty na podrážce, které ‘kopou do země’ a asociují tlak, úder. Etymologicky souvisí *kopačky* se slovesem *kopat*, které se již v praslovanštině rozvětvilo na dvě sémantické linie: 1) ‘obdělávat půdu’ a 2) ‘tlouci nohou, udeřit’. Toto rozrušení uvádí etymologické slovníky (Machek, 1957, s. 219; Rejzek, 2001, s. 299).

Jedna z interpretací vzniku frazému *dát někomu kopačky* předpokládá jeho původ v tanečním prostředí. V tomto kontextu by mohlo jít o gesto ‘odmítnutí partnera k tanci’ nebo ‘ukončení společného tance’, symbolizující konec vztahu. Tato teorie však postrádá přímé etnografické doklady a zůstává hypotetická. Naopak lidové vědomí spíše pracuje s přímější metaforou ‘kopnutí’, v níž jsou kopačky symbolem násilného a definitivního ukončení – vykopnutí ze vztahu nebo života. Tuto výkladovou linii podporuje i regionální význam slova *kopačka* v chodském nářečí jako *noha*: „posměšně: noha. Natáhni kopačky = běž” (Hruška, 1907, s. 43). Z tohoto úhlu pohledu lze frazém interpretovat jako expresivní výraz ‘vykopnout někoho ze svého života’, obdobně jako hráč může být vykopnut ze hry. Ludmila Stěpanova vykládá vznik tohoto rčení jako typickou lidovou slovní hříčku na základě slovesa vykopnout (Stěpanova, 2022, s. 115).

Je příznačné, že v současné češtině frazém primárně označuje ukončení partnerského vztahu, nikoli propuštění z práce. Navíc byl výraz genderově neutralizován – kopačky může dostat jak žena, tak muž.

Doloženo je to i korpusovými daty: v Českém národním korpusu se z 525 výskytů drtivá většina týká partnerských vztahů, např.:

Neřekl jsem nic, protože představa, že bych právě já dal kopačky Anně, takové krasavici, musela být pro něj nesmyslná (ČNK, syn v8).

Další typ lidové etymologie v rámci jazykových prostředků frazeologické sémantiky bychom mohli označit jako *kreativní*. Touto kategorií rozumíme lidovou etymologii jako zdroj nových pojmenování nebo slovních hříček. Je třeba zdůraznit, že ačkoli je tento typ hojně zastoupen v lidové řeči, do frazeologie spisovné češtiny pronikla pouze jeho nepatrná část. Do této skupiny patří vymyšlená vlastní jména – antroponyma, toponyma nebo jména světců. Ukázkovým příkladem je *strýček Příhoda* z frazému *schovat si něco pro strýčka/ strejčka Příhodu* ve významu ‘nespotřebovat všechno bezstarostně hned a odložit, schovat si část něčeho do rezervy, pro budoucí případnou potřebu’ (SČFI, 1994/2, s. 143). Slovo *příhoda* původně označuje nahodilou událost, ve frazému však vystupuje jako žertovné vlastní jméno, zosobňující “příhodnou chvíli”, kdy člověk něco nečekaně potřebuje. Do stejné kategorie patří také smyšlená jména světců. Kromě svatého *Nikdy* uvádí Zaorálkův slovník svatého *Jindy, Dyndy, Nihdýše, Nikdá, Nikdáše, Až* apod. (Zaorálek, 2000, s. 116, 213, 631). Jejich konkrétní podoba se lišila dle českého či moravského regionu. K novějším příkladům, vytvořeným na základě téhož sémantického modelu, patří např. výraz *den svatého Berouše / Berouška* – lidové označení kalendářního dne, kdy se vyplácí mzda, důchod nebo jiná finanční dávka (SČFI/VS2, s. 633).

Bohaté pole pro kreativní lidovou etymologii nabízí i toponyma tvořena analogicky ke skutečným místním jménům (např. příponou *-ice*), např. frazém *rytíř / pán / princ z Nemanice* (SČFI, 1994/1, s. 503). Komponent *Nemanice* je interpretován jako “nemá – nic – e”, tedy ‘ten, kdo nemá nic’, je chudý. Na základě pouhé zvukové podobnosti mezi názvem města *Beroun* a slovesem *brát* (‘krást’) vznikla slovní hříčka *být z Berouna*, případně *ženich z Drážďan, a ne od Berouna* –

tedy takový, který “nebere” – neplánuje svatbu, ale dívku pouze “dráždí”.

(2) Ve srovnání s formální lidovou etymologií fonetického a slo-
votvorného rázu, jejíž charakteristické rysy se do určité míry odrážejí
ve vnějším tvaru slova, se jako složitější jeví motivace, založená na ri-
tuálně-mytologických představách, tradičních lidových svátcích,
obřadech, pověrách a pranostikách. Ukážeme to na příkladu frazému
psí dni. V mytologii slovanských národů se pes objevuje jako „ambi-
valentní zvíře, jemuž lidové představy připisují rozmanité démonické
rysy a symbolickou dvojznačnost” (SD, s. 93). Přestože je pes v něk-
terých kontextech chápán jako ochránce domu či věrný společník
člověka, v tradičním symbolickém pojetí převažuje jeho výrazně ne-
gativní obraz. Lidová etymologie motivuje představy o psu jako o ob-
jektu opovržení a pohrdání a tyto představy verbalizuje prostřednic-
tvím frazémů všech strukturních typů – přirovnání, výrazů neslo-
vesných a slovesných, srov.: *je tam (zima) jako v psinci/ psírně; psí zi-
ma* ‘o velké a nepříjemné zimě’, *mít hlad jako pes* ‘mít nepříjemně
velký hlad’, *být hubený/ vyzáblý/ vychrtlý jako pes* ‘být celkově ná-
padně a nepříjemně, popř. nevzhledně hubený’, *být opuštěný jako pes*
‘být osamělý nebo zanedbávaný druhými’, *být utahaný jako pes/čokl*
‘být velmi unavený’ (SČFI/P, s. 263); *být vzteklý jako pes* ‘zlostně
nadávat; vztekle na někoho řvát’, *mít se někde hůř než pes* ‘velmi a bo-
lestně trpět’, *být na sebe jako dva psi* ‘chovat se k sobě zcela nesnášen-
livě’, *tahat se/ rvát se o něco jako psi o kost* ‘hádat se’, *vrhnout se na
někoho jako psi* ‘útočit na někoho’ (SČFI/P, s. 264); *vynadat/ nadávat
někomu jako psovi* ‘hrubě, zbytečně ponížujícím způsobem druhému
vynadat, nadávat’, *honit někoho jako psa* ‘stále někomu přikazovat
další práci’, *zbít někoho jako psa* ‘krutě, drasticky někoho hodně zbít’
(SČFI/P, s. 265); *mít se/ žít pod psa* ‘mít se neobvykle, velmi špatně’
(SČFI/VS1, s. 640), *udělat něco pod psa* ‘provést, vykonat něco vel-
mi, krajně špatně, mizerně (a zkazit to)’, *pustit psa/ psy ze řetězu* ‘začít
štvavou kampaň proti někomu’ (SČFI/VS1, s. 641). Frazém *pod psa*
vyjadřuje krajně nepříznivé hodnocení (SČFI/VN, s. 236), pro ozna-
čení bídy, těžkého života, trampoty a nesnázi se užívá podstatné jméno

psota. Lexém *pes* funguje jako klíčový obrazový motiv ve frazému *psí dny/dni*, který se v češtině vyskytuje ve dvou základních významech:

1. Parné letní období (původně mezi 22. červencem a 22. srpnem);
2. Dále trvající špatné, pošmourné počasí, nepohoda (SČFI/VN, s. 65).

První význam je starší, vznikl podle latinského *canikula*, nastávající ve dnech, kdy Sirius (říká se mu také Psí hvězda), vychází na východě. Zmínku o tom má již Bájeslovný kalendář slovanský od J. Hanuše (Hanuš, 1860, s. 200). Mytologické pozadí má také popis Františka Bartoše výrazu *psí dni* tak, jak jej chápali lidé na Moravě:

Každého dne pastýř brával s sebou na pastvu tento svůj divotvorný tatar v dobu psích dní, kteréž se počítají od 22. července do 22. srpna, protože prý to jsou „velice škodné dni všemu“. Ty dni čarodějnice a jiné zlé mocnosti mají prý větší moc a právo nežli jindy; jmenovitě prý „jacísi zlí duchové se povětrím přetahují, a my jich nevidíme“. Důkazem prý toho, že ve psí dni dobytky co chvíle se přestanou pásti a jsou jako splašeny, jako by se čehosi lekaly. Jakmile to pastýř spozoroval, obešel stádo, zarochl třikráte tatarem, rozehnal zlé duchy, a stádo se utišilo a zase pěkně páslo (Bartoš, 1892, s. 246).

Právě vlivem lidové etymologie vznikl výše zmíněný druhý význam frazému *psí dny*, který má synonyma jako *prašivé počasí* nebo *psí čas*. Sémantickou opozici mezi těmito dvěma významy – tj. původně kalendářním a lidovou meteorologickou – a zároveň i rozdíl mezi frazeologismy *psí počasí* a *psí dny* mistrně zachytil Karel Čapek ve svém povídkovém cyklu *Kritika slov*, když píše:

Právě „psí počasí“ by bylo krásnější, než si vy sami dovedete představit: červen po celý rok, na dvorku teplé výsluní a chladivý stín, krátký rosný déšť, mnoho zajímavých vůní, vlhká vysoká tráva... (Čapek, 1991, s. 12).

Existují případy, kdy je cizí mytologie v národním vědomí podrobená osvojení, jehož následkem je vznik v češtině nového lexému – například *meluzína* ve významu ‘skučivý vítr’ (Machek, 1957, s. 292; Holub a Lyr, 1968, s. 309; Rejzek, 2001 s. 372). Řada frazémů, jako *bydlet u paní Meluzíny* ‘kde silně fouká vítr’ nebo *s Meluzínou sůl lízat* ‘být mrtev’ (Zaorálek, 2000, s. 189), vznikla na základě staré pověsti o víle Meluzině, která se do českého prostředí dostala přes

německé zprostředkování z Francie (fr. *Mélusine*). Lidová etymologie v tomto případě metaforizuje obraz Meluzíny jako ženské mytologické bytosti a posouvá její význam směrem k přímému zosobnění kvílivého větru: pláč, kvílení a skučení *Meluzíny*.

Lidová etymologie se nemusí týkat pouze lexikálních jednotek s nejasnou nebo neprůhlednou vnitřní formou, jako je *meluzína*. Může rovněž generovat verbální texty s magicko-rituálními konotacemi. Jedním z ilustrativních případů je přísloví *Před heřmánkem smekni, před bezinkou klekni* (SČFI/VV, s. 266). V tomto kontextu funguje lidová etymologizace jako metaforický mechanismus, jenž přisuzuje běžným rostlinám – heřmánku (*Matricaria chamomilla*) a bezince (*Sambucus nigra*) – výjimečný status. V lidové představivosti tyto rostliny zosobňují léčivou sílu, a jejich jazykový význam je dále posilován rituálním rámováním pomocí verbálních výrazů jako *smeknout* a *klekat*. Vzniká tak symbolická etymologizace: představa, že by člověk měl projevovat úctu vůči bylinám, jejichž účinek se vnímá jako takřka zázračný. Posun od konkrétní léčivé funkce k morálně-rituálnímu aktu (smeknutí, pokleknutí) představuje určitý druh verbální rýmové magie a ukazuje, jak jazyk zprostředkovává kolektivní zkušenost a jak může frazeologický systém fungovat jako nositel tradičních znalostí. Jedná se tedy o frazeologický obraz, jehož význam se utváří prostřednictvím lidové etymologické motivace, propojující poznání, víru a jazykovou tvořivost.

Lidová etymologie může být také zdrojem různých předsudků. Jeden z nich je verbalizován rčením *Zlom vaz!* (SČFI/VV, s. 932), jehož význam ‘přeji ti úspěch’ je v přímém protikladu k jeho doslovnému znění. Jde tedy o zakódované přání úspěchu, nejčastěji adresované hercům před vystoupením, sportovcům před výkonem nebo studentům před zkouškou. Mluví tím paradoxně vyslovuje opak doslovného významu, čímž má podle lidové víry odvrátit smůlu. Právě tím, že se to “řekne naopak”, se předejde neštěstí.

Za nejrozšířenější a jazykově nejpravděpodobnější se považuje výklad, že české *Zlom vaz!* vzniklo jako zkrácený kalk z německého rčení *Hals- und Beinbruch!* (“zlom si vaz a nohu”), doloženého

v němčině již od roku 1900 (Вальтер, Мокиенко, 2007, s. 79). Lidová etymologie přetvořila nejasný německý výraz do domácí podoby a vložila jej v souladu s magicko-apotropaickým myšlením, v němž existovalo hluboce zakořeněné přesvědčení, že přímé přání úspěchu, štěstí či vítězství může naopak přivolat nezdár, protože přitahuje pozornost “zlých sil” nebo “zlého oka”. Proto se v různých kulturách místo přímého přání používá formula s opačným – záporným – významem, která má tyto zlé síly “oklamat”. V rámci lidové magie se tento jev označuje jako inverzní formule, založená na principu záměny: místo přímého *at’ se ti daří* se říká *at’ se ti nedaří*, což má ve skutečnosti vést k pozitivnímu výsledku. Tato predsudková tradice je jazykově zakotvena v různých jazycích, například: anglické *Break a leg!*, slovenské *Zlom väz!*, polské *Połamania nóg!*, slovinské *Zlom nogo!*, ukrajinské *Hi nyhy, ni nepa!*, ruské *Hu nyxa, nu nepa!* a běloruské *Hi nyhy, ni nja!*

Lidová etymologie může ovlivňovat sémantiku frazémů a tím přispívat k zatemnění a reinterpretace jejich motivovanosti v důsledku ztráty chronologické souvislosti s konkrétní lidovou tradicí. Tuto tezi můžeme ilustrovat na příkladech frazémů *mít modrý pondělek* ‘v pondělí nepracovat, zahálet a nejít do práce’ (SČFI/VS1, s. 673) a dnes již zastaralého, avšak občas užívaného *Škaredá středa, tvářit se/ mračit se jako Škaredá středa* ‘nápadně a ošklivě, nespokojeně n. rozzlobeně se mračit (a chovat se nevražlivě)’ (SČFI/P, s. 334; SČFI/VN, s. 324).

Původ idiomu *mít modrý pondělek* je spojen s dávnou kulturní a historickou dobou. Jeho etymologie se zkoumá přes 150 let. Existuje několik hypotéz, které byly navrženy k vysvětlení, proč byl kdysi nepracovní den právě pondělek a proč právě “modrý”.

První a nejčastěji přijímaná je verze řemeslnicko-cechovní: v tradičních řemeslnických a cechovních zvyklostech býval pondělek dnem odpočinku po nedělní zábavě. Mnoho řemeslníků v pondělí nepracovalo – a protože se “flákali”, vznikl výraz *mít modré pondělí* jako označení pro pracovní volno mimo běžné svátky. Lze předpokládat, že jedněmi z prvních, kdo získali právo na volno v pondělí, byli

ševci. V centrálních českých dialektech, například na Kladensku, se modrému pondělí říkalo *ševcovský den*: “f pondělí maj ševcovskej den” (Kubín, 1913, s. 171). O ševcích se jen okrajově zmiňuje i František Čermák, jehož domněnka se však nedostala do *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*:

Světlit modrý pondělek (pův. snad ševcovské privilegium v pondělí nepracovat, později pak pít) (Čermák, 2007, s. 16).

Druhá verze je textilně-barvířská, známa jako německá lidová etymologie, v českém prostředí méně rozšířená:

Výraz je spojen s procesem barvení vlny na modro — v neděli byla vlna namočená do roztoku a v pondělí se sušila na vzduchu, což dávalo dělníkům volno (ESUM 1, s. 203).

Třetí hypotéza (tzv. opilecká) se odvozuje od německého idiomu *blau sein* (doslova “být modrý”), což je ustálený výraz pro stav opilosti: něm. arg. *blau* ‘opilý’ v pův. významu ‘špatný, k ničemu, tedy buď pondělí, kdy se dospává nedělní opilec nebo den, kdy práce nestojí za nic’ (SNČ, 2006, s. 234; Бинович, 1995, s. 104), srov. v českém etymologickém slovníku: “blau má zde význam expr. podnapilý, neschopný práce (po nedělní pitce)” (Holub a Lyer, 1968, s. 384); nebo u F. Čelakovského: *Pondělek jest nedělin bratr* (Čelakovský, 1949, s. 167).

Další z možných výkladů původu spojení *mít modré pondělí* je lidová liturgická (církevní) hypotéza:

Název snad podle cechovní výroční nedělní slavnosti, po níž následovalo volné pondělí, kde se sloužila tzv. modrá mše za zemřelé příslušníky cechů (SNČ, 2006, s. 234).

Všechny uvedené verze jsou sekundární. Původní sémantická motivace je však značně hlubší a byla doložená v časopise *Bohemistyka* v příspěvku L. Danylenko (Даниленко, 2021). Jedná se o předkřesťanské slavení masopustu. O pohanských kořenech masopustu čteme u významného českého etnografa Čenka Zibrtu:

Podobá se pravdě, že sahá masopust do šerého věku pohanského. Zbytky pohan-
ských obřadů se ujaly a semeno roztrousily po půdě křesťanské. Církev byla nucena
všímat si takových a podobných přežitků pohanských a nemohouc jich načisto vyhla-
diti, pokládala jim aspoň představy, názory svoje. Dovolila tedy před čtyřicetidenním
postem trochu bujného veselí masopustního (Zíbrt, 1889, s. 21).

Řada starších pramenů dokládá, že masopustní pondělí a modré
pondělí byly v minulosti chápány jako synonyma:

Masopustní pondělí bylo ve starých dobách nazýváno „modrý pondělek“, protože
v tento den již duchovní zahajovali půst, a kostely byly proto vyzdobeny modře (Fest-
-Kalender, 1862, s. 54–55).

Na základě výše uvedených úvah lze konstatovat, že původně
český idiom *mít modrý pondělek* znamenal ‘vesele slavit masopust’,
k němuž patřilo dobré jídlo, pití a masopustní veselí. Odtud také po-
chází označení ‘tučné pondělí’ (Zaorálek, 2000, s. 274; Flajšhans,
2013, s. 210), doložené v českých lidových nářečích. Skutečnost, že
sémantika frazému *modrý pondělek* souvisí s určitou slavnostní
událostí, dokládá i slovesný synonymní řetězec, v jehož rámci se tento
výraz pojí se slovesy jako: *mít, slavit, držet, světit* (SČFI/VS1, s. 673).

V současné češtině frazém *mít modrý pondělek* rozšířil svůj vý-
znam, je tedy neutrální ‘mít volno’ a vztahuje se na jakýkoli den
v týdnu, nikoli výhradně na pondělí, např.:

Práce je na muzikálu tolik, že si plánujeme, jak bychom si užili svůj volný den. Já
mám modré pondělky – jediný den, kdy nehraju (ČNK, syn v8).

A proto lze na otázku „Modré pondělí — opilecké nebo líné?“
odpovědět přidáním první “sémantické příčky”: význam tohoto fra-
zému se vyvíjel podle následujícího řetězce: masopustní, sváteční
a veselý den plný oslav a hodování (odtud starší německé označení
der lustige Montag) → nepracovní a opilý den tovaryšů z různých ře-
meslnických cechů → běžný volný den.

Nyní přejdeme k analýze: v čem konkrétně spočívá lidová etymo-
logie výrazu *modré pondělí* / *modrý pondělek*? Právě v tom, že se
v současné češtině posunulo na pondělí před Velikonocemi. Nový

Akademický slovník současné češtiny (ASSČ) uvádí heslo *modré
pondělí* ve dvou významech:

1. pondělí před Popeleční středou; syn. masopustní pondělí. 2. pondělí po Květné
neděli, druhý den předvelikonočního (pašijového) týdne. Podle barvy látky, kterou se
v tento den zdobily kostely (zahalovaly kříže). (ASSČ).

Původně však mezi těmito dvěma pondělími leželo 40denní postní
období. Jedná se tedy o dvě odlišné chronologie a – jak jsme výše
naznačili – o příklad ztráty chronologické souvislosti s konkrétní lido-
vou tradicí. K tomuto posunu mohlo dojít mimo jiné vlivem snahy lidu
symbolicky pojmenovat každý den pašijového týdne. Srovnajme
v ČNK:

Pašijový týden: začíná po Květné neděli. Modré pondělí, Šedivé úterý, Škaredá
středa, Zelený čtvrtek, Velký pátek, Bílá sobota. Neděle je Hod boží velikonoční
(ČNK, syn v8).

V dnešních médiích nalezneme stovky příspěvků, které se snaží
vysvětlit, proč se jednotlivé dny velikonočního týdne nazývají právě
takto (viz URL: [https://www.receptyprimanapadu.cz/dilna-a-hob-
by/modre-pondeli-ci-skareda-streda-znate-vyznam-jednotlivych-dnu-
-velikonocniho-tydne/](https://www.receptyprimanapadu.cz/dilna-a-hob-
by/modre-pondeli-ci-skareda-streda-znate-vyznam-jednotlivych-dnu-
-velikonocniho-tydne/)).

V tomto výčtu však *Škaredá středa* není na svém místě – jedná se
totiž o lidové označení *Popeleční středy*, tedy středy, která zahajuje
postní období, nikoli která by časově spadala do pašijového týdne, jak
to vyplývá z Nového akademického slovníku současné češtiny:

Škaredá středa středa po Šedivém úterý, čtvrtý den předvelikonočního,
pašijového týdne. Podle připomínky zrady (škaredého skutku) v tento den, kdy Jidáš
zaprodal Ježíše (ASSČ).

Můžeme si položit otázku: proč vlastně získala Popeleční středa –
první den katolického postu – lidové označení *Škaredá středa*?
Odpověď jsme se pokusili nabídnout v příspěvku v časopise *Naše řeč*
(Danylenková, 2000). Na tomto místě nebudeme dřívejší úvahy opa-
kovat, jen stručně poznamenejme, že *Škaredá středa* – tedy Popeleční
středa – souvisí s pojmem *masopust*.

Lidové jazykové vědomí patrně připadlo označení škaredá ('nepříjemná, mrzutá, nevlídná') první středě velikonočního postního období proto, že představovala výrazný kontrast k předešlému masopustnímu úterý. Srov. např.: *Po masopustním úterku se středa škaredí* (PSJČ 2, s. 732). Dále tuto interpretaci rozšiřujeme o novou verzi, která vyplývá z Hanušovy knihy Bájeslovný kalendář slovanský:

U nás je „škaredá středa“, jako latinský „dies ater“, snad proto známé, že je to den smutku (Hanuš, 1860, s. 86).

Lidová motivace názvu *Škaredá středa* je spojena s církevní tradicí *Popeleční středy*, kdy lidé přicházeli do kostela připomenout si „mar-nost světa“ – pomíjivost pozemského života. Kněz jim tehdy uděloval znamení kříže z posvěceného popela – tzv. popelec – se slovy: *Pama-tuj, že prach jsi a v prach se obrátíš*. Slovo *popel* zároveň vyvolává asociaci s něčím tmavým a temným, a proto lze předpokládat, že výraz *Škaredá středa* je výsledkem lidové etymologické asociace s rituály spojenými s popelem v první den předvelikonočního postu, jak je naznačeno v latinském *dies ater* ('temný den'). Výraz *Škaredá středa* tak představuje dnes živý příklad lidové etymologické reinterpretace, která je důsledkem ztráty souvislosti s tradiční lidovou kulturou, ale zároveň projevem snahy jazykového společenství chápat, interpreto-vat a zpřehledňovat významové souvislosti za každou cenu, což dokládá i lidová představa o Jidášově zradě – „škaredém skutku“ – která je spojována se středou pašijového týdne, tedy dnem, kdy podle tradice zaprodal Ježíše.

Se sazemi, s jejich barvou, souvisí však jiné lidové názvy středy pašijového týdne (před Zeleným čtvrtkem) – *Sazometná středa* i *Čer-ná středa*:

Je Černá středa sazometná, den velikého uklízení (PSJČ 5, s. 67).

Prostřednictvím lidové etymologie, založené na asociačních po-dobnostech, může frazeologický obraz „přetékat“ z jednoho významu do druhého, což vede k jeho mylnému výkladu – a někdy dokonce i k chybnému datu v kalendáři. Tak tomu bylo i v případě výrazu *Ška-redá středa*, jemuž lidové povědomí přisuzuje synonymní souvislost

s výrazem *Sazometná středa*. Ottův slovník naučný význam tohoto výrazu vysvětluje takto:

Sazometná středa nazývá se středa před Zeleným čtvrtkem, poněvadž Čechové v ten den vymetávali saze z komína za příčinou nastávajících svátků velikonočních (OSN, s. 707).

K mylnému chápání výrazů *Škaredá středa* a *Sazometná středa* ja-ko synonym možná přispěl i společný sémantický prvek 'nepříjemný, špinavý', obsažený v těchto názvech i ve slovech *popel* a *saze*. Již Čeněk Zibrt upozorňoval:

Nedopatřením bývá tvrzeno i v době nejnovější, že *sazometná středa* je středa popeleční. To vzniklo omylem. Že je to středa před Zeleným čtvrtkem, dokazuje Voigt dle *Historického kalendáře Veles-lavinova*. Jungmann cituje z Rosy:

Sazometná středa – *dies Mercurii ante Pascha*. [...] Zaviněný omyl vzbuzuje podivení tím větší, že – ač v knize všeobecně rozšířené *Rukověti chronologic-ko-křesťanské* od dr. J. Emlera zcela jasně na str. 88 jest opraveno („Středa sazometná – středa před nedělí velikonoční; ne však, jak někteří udávají, popeleční“) – přece stále se opakuje (Zibrt, 1889, s. 71).

Viz též: *sazometná středa* – *středa před Zeleným čtvrtkem* (SSJČ). Zatemnění obrazného základu frazémů a působení lidové etymologie vedou v moderních kontextech k výkladům:

Například *Škaredá středa*, které se také říká *sazometná*, je podle bible dnem, kdy Jidáš zradil Ježíše. Na Škaredou středu hospodyně vymetaly komíny a říká se, že když se budete tento den mračit, zůstane vám to po každou středu v následujícím roce (ČNK, syn v8).

V tomto případě lze komentovat roli lidové etymologie slovy Světlý Čmejrkové, která ji výstižně charakterizovala jako „projev seberegulačních, sebezáchovných, sebeléčitelských postupů jazyka“ (Čmejrková, 1992, s. 58).

4. Shrnutí

Shrnutí předkládané studie lze vyjádřit několika klíčovými tezemi. Analýza prokázala, že lidová etymologie hraje ve frazeologii pod-

statně významnější roli, než se běžně předpokládá, zejména ve srovnání s lexikální etymologií. Nejde přitom pouze o marginální jevy jazykové periferie, ale o aktivní a dynamický mechanismus, který utváří sémantiku frazémů v rámci běžného jazykového vědomí.

Ukázalo se, že lidová etymologie funguje jako komplexní fenomén založený na fonologických, slootovorných a sémantických procesech, jakož i na mytologickém a kulturním vědomí. Právě jejich souhrou může dojít k vytvoření frazeologického významu na základě spontánní asociace, zvukové podobnosti komponentů nebo kolektivní zkušenosti, která spojuje poznání, víru a jazykovou tvořivost. Lidová etymologie nejen zprostředkovává cizí výrazy, ale zároveň je modifikuje podle zvukového vzoru a morfologického systému češtiny. Často přitom dochází k expresivizaci nebo sémantické reinterpretaci, která propojuje jazykové, kulturní a psychologické faktory.

Výklad vybraných frazémů – např. *mít kliku*, *psí dny*, *mít modré pondělí*, *Škaredá středa* či *dát někomu kopačky* – ukázal, že jejich význam byl na rovině lidového jazykového vědomí reinterpretován. Tyto reinterpretace se následně promítly nejen do aktuální sémantiky, ale i do způsobu jejich lexikografického zpracování. Zjištění studie tak potvrzují, že frazeologie je živý a proměnlivý systém, v němž se významy neodvozují výlučně z historického vývoje, nýbrž také z aktuální interpretace ze strany mluvčích. Lidová etymologie zde sehrává roli prostředníka mezi jazykovou formou, kulturním kontextem a dobově podmíněným výkladem.

Zároveň lze konstatovat, že lidová etymologie nepředstavuje alternativu či konkurenci vědeckému přístupu – naopak mu v řadě případů předchází. Tento předvědecký interpretační rámec, motivovaný snahou o porozumění jazykovým jevům prostřednictvím „lidového jazykozpytu“ (Čmejrková, 1992), zanechal stopy i v odborné lexikografii. Ta často prezentuje paralelní výklady či etymologické hypotézy bez konečné jednoznačnosti, a to především v oblasti frazeologie, kde sémantická transparentnost bývá výrazně narušena.

V porovnání s lexikálními jednotkami, u nichž je možné alespoň částečně rekonstruovat původ, frazeologické jednotky často zůstávají

nejednoznačné. S ohledem na skutečnost, že v českém prostředí vyšel první etymologický slovník české frazeologie teprve roku 2022 – zásadní práce Ludmily Stěpanové – představuje systematický výzkum původu frazémů významný úkol pro budoucí frazeologická a etymologická studia. Je nepochybné, že právě lidová interpretace bude i nadále tvořit jeden z jejich základních hermeneutických klíčů.

Zkratky pramenů

ASSČ	<i>Akademický slovník současné češtiny</i> . Získáno 8.10.2024 z https://www.slovníkcestiny.cz [přístup 8.10.2024].
ČNK	<i>Korpus SYN, verze 8 z 12. 12. 2019</i> . Získáno 8.10.2024 z http://www.korpus.cz [přístup 8.10.2024].
ESUM	<i>Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy, u 6 tomach za red. O. Melnychuka</i> . T. 1. Kyiv: Naukova dumka, 1982 [<i>Етимологічний словник української мови</i> . Т. 1. Київ: Наукова думка, 1982].
NESČ	<i>Nový encyklopedický slovník češtiny</i> . Získáno 4.10.2024 z http://surl.li/sjwgh [přístup 4.10.2024].
OSN	<i>Ottův slovník naučný</i> . D. 22. Praha: Vydavatel a nakladatel J.Otto. 1904.
PSJČ	<i>Příruční slovník jazyka českého</i> . V Praze: Státní nakladatelství, 1937–1938. Sv. 2; 1948–1951. sv. 5.
SČFI/P	<i>Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání</i> . Čermák F., Hronek J. et al. [red.]. 1. vyd. Praha : Academia, 1983.
SČFI/VN	<i>Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné</i> . Čermák F., Hronek J. et al. [red.]. 1. vyd. Praha : Academia, 1988.
SČFI/VS1	<i>Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné, 1</i> . Čermák F., Hronek J. et al. [red.]. 1. vyd. Praha : Academia, 1994.
SČFI/VS2	<i>Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné, 2</i> . Čermák F., Hronek J. et al. [red.]. 1. vyd. Praha : Academia, 1994.
SČFI/VV	<i>Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy větné</i> . Čermák F., Hronek J. et al. [red.]. 1. vyd. Praha : Academia, 2009.
SD	<i>Slavyanskije drevnosti: Etnolingvističeskii slovar v 5 tomakh/ Pod obščei red. N.I.Tolstogo</i> . T. 5. Moskva: Mezhdunar.otnosheniya, 2012 [<i>Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5 томах/ Под общей ред. Н.И.Толстого</i> . Т. 5. Москва: Междуна. отношения, 2012].
SNČ	<i>Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov</i> . Hl. ed. Jan Hugo. Praha: Maxdorf, 2006.

Literatura

- BARTOŠ, Fr. (1892). *Moravský lid. Sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy*. V Telči.
- BINOVICH, L. EH. (1995). *Nemecko-russkij frazeologicheskij slovar'*. Moskva: Akvarium [Бинович Л. Э., 1995, Немецко-русский фразеологический словарь, Москва: Аквариум].
- ČELAKOVSKÝ, F.L. (1949). *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. 3. vyd. Praha: Vyšehrad.
- ČAPEK, K. (1991). *Kritika slov. Spisy*. Sv. 21. Praha: Československý spisovatel.
- ČERMÁK, F. (2007). *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Karolinum.
- ČERNÝ, J. (1894). *Příspěvky k české etymologii lidové*. V Praze: V Šimáček.
- ČMEJRKOVÁ, S. (1992). Jazykové vědomí a jazyková kultura (zamyšlení nad tzv. lidovým jazykozpytem). *Slovo a slovesnost*, 53(1), s. 56–64.
- DANYLENKOVÁ, L. (2000). Kdy je Škaredá středa? *Naše řeč*, 83(4), s. 219–221.
- DANYLENKO, L. (2017). *Kulturní paměť slova*. Kyjev: Vydavatelský dům Dmytra Burago.
- DANYLENKO, L.I. (2021). Cheshskiy frazeologizm *modré pondělí* 'siniy ponedelnik' na inoyazyichnom fone: ot arhaiki do neologii. *Bohemistyka*, 21(1), s. 61–80 [Даниленко Л.И., 2021. Чешский фразеологизм *modré pondělí* 'синий понедельник' на иноязычном фоне: от архаики до неологии. *Bohemistyka*, 21(1), s. 61–80].
- DAVID, J. (2010). Lidová a bakalářská etymologie vlastních jmen (na příkladu toponym). *Naše řeč*, 93(2), s. 57–70.
- Fest-Kalender aus Böhmen* (1862). Ein Beitrag zur Kenntniss des Volkslebens und Volksglaubens in Böhmen. Prag: J.L. Kober.
- FLAJŠHANS, V. (2013). *Česká přísloví: sbírka přísloví a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku: přísloví staročeská*. Vybral a uspořádal Václav Flajšhans; editoři Valerij Mokienko, Ludmila Stěpanova, 2 sv.; 2., rozš. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- HANUŠ, J. (1860). *Bájeslovný kalendář slovanský cili Pozustatky pohansko-svátečných obřadů slovanských*. V Praze: Nakladatelé Kober & Markgraf.
- HOLUB, J. a LYER, S. (1968). *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HRUŠKA, J. F. (1907). *Dialektický slovník chodský*. V Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

- KUBÍN, J. (1913). *Lidomluva Čechů Kladských. Příspěvek k české dialektologii*. V Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- MACHEK, V. (1957). *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- MOKIENKO, V.M. (2006). Narodnaya ehtimologiya v istoricheskoy frazeologii. V: *Ad fontes verborum. Issledovaniya po ehtimologii i istoricheskoy semantike. K 70-letiyu Zhanny Zhanovny Varbot* (s. 228–244). Moskva: Indrik [Мокиенко В.М., 2006, Народная этимология в исторической фразеологии. [В:] Ad fontes verborum. Исследования по этимологии и исторической семантике. К 70-летию Жанны Жановны Варбот. Москва: Индик, с. 228–244].
- POTEBNYA, A. (1860). *O nekotorykh simvolakh v slavyanskoy narodnoj poezii*. Khar'kov: V Universitetskoj tipografii [Потебня А., 1860, О некоторых символах в славянской народной поэзии. Харьков: В Университетской типографии].
- REJZEK, J. (1995). Lidová etymologie a česká náboženská terminologie. *Naše řeč*, 78(5), s. 239–242.
- REJZEK, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.
- REJZEK, J. (2009). *Lidová etymologie v češtině*. Praha: Karolinum.
- STĚPANOVA, L. (2022). *Etymologický slovník české frazeologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- WALTER, KH. a MOKIENKO, V. (2007). *Pochemu nemcy tak govoryat? (Zagadki nemeckoj frazeologii). Ekhspierimental'nyj vypusk*. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität [Вальтер Х., Мокиенко В., 2007, Почему немцы так говорят? (Загадки немецкой фразеологии). Экспериментальный выпуск. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität].
- ZAORÁLEK, J. (2000). *Lidová rčení*. 4. vyd. Praha: Academia.
- ZÍBRT, Č. (1889). *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk: Příspěvek ke kulturním dějinám českým*. Praha: Josef R. Vilímek.
- ZUBATÝ, J. (1894). Příspěvky k české etymologii lidové. Sepsal J. Černý. *Listy filologické*, 21, s. 145–155.